

De Ijpelaar en de dekenij

Leo Adriaenssen

"Op het bouwterrein De Ypelaer waren tijdens het graven van een bouwput dan toch onverwacht fundamenteen aangetroffen van de Dekanij", meldde de nieuwsbrief van september 1998 tevreden. Er was al eerder gezocht naar resten van dit op menige oude kaart afgebeelde en in 1708 door de Fransen in de as gelegde gebouw, en nu zijn er substantiële overblijfselen aan het daglicht gekomen.¹

Over de lokatie geeft de kadasterkaart van 1828 een idee. Deze laat twee belendende kavels zien, die elk omgracht waren. Bas Aarts beschouwde het als het dekenijcomplex: "De tussengracht, die een splitsing veronderstelt tussen een `voorhof' en een hoofdeiland met daarop het verdwenen gebouw, geeft het geheel nog meer allure".² Jan Scheirs verbaasde zich er echter over dat hij in archiefstukken de naam Ijpelaar nooit gebruikt zag voor de dekenij.³

De dekenij behoorde tot het *beneficium* van het ambt van kapitteldeken van Hilvarenbeek. Wie tot kapitteldeken werd aangesteld, kreeg een ferm inkomen, onder meer bestaande uit de novale tienden van Esbeek, Loo, Biest en Gorp, de zemelentiende van Hilvarenbeek, enkele tienden te Tilburg en Goirle en een huis. Deze bezittingen konden niet worden vervreemd, zodat de tienden alleen in de archiefstukken worden vermeld bij verpachtingen, maar het huis nooit. Dat is de belangrijkste reden dat er zo weinig over bekend is uit de periode voor de Vrede van Munster.

Wel wordt de dekenij vermeld als belending. In 1561 bijvoorbeeld kocht de Hilvarenbeekse jonker Willem de Bye zijn vijf broers en zusters voor 405 carolusgulden uit hun delen van een omgracht huis en hoeve met de bijbehorende wouwers en wateren, gestaan en gelegen in de Wouwerstraat naast de dekenij.⁴ Een met grachten versterkt huis was een gepaste woonomgeving voor een jonker. Het huis was tevoren bezit geweest van zijn vader Philips de Bye, schout van Hilvarenbeek, en heette naar de eigenaars Biënstede.

Acht jaar later verkocht jonker Willem het huis met de wouwers voor 442 carolusgulden aan Cornelis Jan Schilders. Als lokatie van het pand werd nu gegeven de zuidzijde van de Wouwerstraat tussen het erfgoed van Adriaen de Brouwer oostwaarts en westelijk grenzend aan de dekenij, waarvan het erf deels ook aan de zuidzijde aan de Biënstede paalde.⁵

De Wouwerstraat was toen langer dan thans. In 1530 kocht Dierck Wouter Thielmans die Brouwer een huis en hoeve "in die Wouwerstraet, gaende vander

---

1.E. Naaijkens, "Bric à brac. Fragmenten van de lokale geschiedenis", *Tussen Paradijs en Toekomst*, no. 49 (september 1998) 35.

2.B. Aarts, "'Omwaterde huizingen' in Hilvarenbeek en Diessen: zicht op een nog weinig bekend verschijnsel", *Nieuwsbrief*, no. 5 (april 1983) 23.

3.J. Scheirs, "Brand in de 17e en 18e eeuw", in: Heemkundige kring 'Ioannes Goropius Becanus' (uitg.), *Hildewaren beke. Een bundel opstellen over Hilvarenbeek en Diessen* (Hilvarenbeek, 1981) 92.

4.Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 26, f XLII, 9 mei 1561.

5.Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 28, f X, 7 februari 1569.

kercke te Loe waert⁶, en twintig jaar later kocht Ariaen Dierck Wouter Thielmans die men de brouwer noemt een huis "inde Peerdstraet, anders geheyten die Wouwerstraet", naast het huis van Maria Magdalena⁷ (het latere Sterrenhuis, nu Vrijthof nummer 23). Dat zegt niets over het adres van de Biënstede en de dekenij, maar brengt ons op het spoor van de visvijvers waarnaar de straat was genoemd.

De Brouwer schrijft dat aan het noordelijke beekje nabij de dekenij en de Ijpelaar een net van wouwers lag, die na 1649 "Bax Wouwers" werden genoemd.⁸ De Bacx-wouwer lag wel in de buurt, namelijk aan het Klein Loo⁹, de herdgang waarheen de Wouwerstraat liep, en misschien inderdaad aan de Wouwerstraat zelf. Hij dankt zijn naam aan ridder Jan Bacx, die zijn vijver in 1485 verkocht aan de kapitteldeken Wijtman Wijtmans, waarna het via diens bastaarddochter Margriet in 1492 weer in zijn bezit terugkwam.¹⁰ In 1601 verkocht de toenmalige eigenaar, mr. Jan Montens, leenheer van Gorp, "eenen vyver, geheyten Bacx wouwers", aan de gemeente Hilvarenbeek¹¹, die er vermoedelijk de lazerij inrichtte.¹²

Terug naar de dekenij en de aangrenzende huizing met wouwers. Een akte uit 1606 geeft er een tweehonderdjarige voorgeschiedenis van. Op 31 mei 1401 had namelijk Jan Boect¹³, kanunnik van Hilvarenbeek, in zijn testament het huis c.a. bestemd voor Yken Arnts van den Bekerdijsck. Zij moest het wel belasten met een erfpacht van 5 mud rogge ten behoeve van het dan nog ongedoteerde altaar van de heilige Jan Evangelist in de kerk van Hilvarenbeek. Anderhalve eeuw later brak de Tachtigjarige Oorlog brak uit, die het huis niet onverlet liet: "Alsoo daernae, over mits dese langhduerighe troblen ende oirloche tyden, waer deur de voirscreven goederen ende erffenissen, onderpanden wesende des voirsschreven jaerlixen ende erffelixen pachts van vijff mudden roggen sjaers, alsoo verwoest ende vernielt zyn geweest, dat deselve veele jaeren ledich ende ongecultiveert hebben gelegen, inder vueghen dat daer van ten behoeve des rectoires desselve beneficii in langhen tyden egheen betalinge en is gecoomen", moest er een nieuw akkoord over de pachtlasten worden gesloten tussen de eigenaar en de rector van het altaar, dat inmiddels ook was toegewijd aan de heiligen Silvester en Hubertus. Een vorige eigenaar, de weduwe Ipelae te Heusden, had al een beloofd de pachtbetaling weer ter hand te

---

6. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 24, f 36, 5 maart 1530.

7. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 25, f 9v, 6 februari 1550.

8. P.C. de Brouwer, *De geschiedenis van Hilvarenbeek tot 1813* (Hilvarenbeek, 1947) 5.

9. Vgl. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 209, f 531, 30 juni 1746: de huurder van "den visrijcken vijver genaamt Baxwouwer", gelegen aan het Loo bij de Heimolen, klaagt over illegale bevissing.

10. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1254, f 401, 17 februari 1485. R 1261, f 315, 17 augustus 1492.

11. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 35, f 119, 12 september 1601. Vgl. R 34, f 226, 7 september 1599.

12. Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Raad en Rentmeester-Generaal 215, f 69v. Vgl. Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 45076, f CCCVIIv. Uit deze bronnen blijkt dat de Bacx-wouwers oorspronkelijk Het Zwarte Water heetten.

13. Al in 1380 was Jan Boect eigenaar van de wouwer: Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 45072, p. 13 (1380): "dominus Joannes de Boect de vivario VI denariis novis." Vgl. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1249, f 11v, 12 november 1479. R 1252, f 205v, 1482/83.

zullen nemen en in 1606 verhoogde eigenaar Bartholomeus de Cort de roggelevering met 1 mud, waarbij hij ook zijn huis De Zon (Vrijthof nummer 6-7) als onderpand verbond.¹⁴

In de akte uit 1606 wordt gesproken van "zeeckere huysinge, structure, schuere mit henne gronden ende andere byliggende erffenisse, mitten rechten ende toebehoirten van dijen, gemeijnlyck genoempt Tgoet vanden Ypelaer."

Wanneer de Biënstede in handen is gekomen van Jan van Ypelaer uit Heusden, is niet bekend.¹⁵ Blijkens belastinglijsten volgde hij Cornelis Schilders op, die het huis en de wouwer verwierf in 1569.¹⁶ In 1604 verkochten Jans weduwe en hun kinderen "een stuck landts met eene hofstadt, ruïnen, wateren ende visscheryen", gelegen "opten Wouwer- ofte Biënstede", aan Bartholomeus de Cort.¹⁷ De Cort, secretaris van Hilvarenbeek c.a., kreeg in 1610 het recht van wegen tussen de Ijpelaar en de Zon, zolang deze in handen van dezelfde eigenaar zouden zijn.¹⁸

Dat de Ijpelaar een ruïne was, wordt ook nog eens bevestigd door een akte uit 1626, toen De Cort "een stuck ackerlants, genoempt den Ijpelaar", ongeveer 15 lopenzaad groot en gelegen bij de Wouwerstraat naast de erfenis van de dekenij, hypothekeerde met een erfcijns van *f* 12.¹⁹ Het huis was verwoest, maar de visvijver bleef bestaan: in 1693 verpachtten de erfgenamen van Bartholomeus Timmermans (kleinzoon van Bartholomeus de Cort) "seeckere visserije, alhier gelegen teijnden de Wouwerstraat, genaemt den Ijpelaar".²⁰ Daarna is er gebouwd, want acht jaar later is er weer een huis van die naam: de weduwe van Jan Timmermans (Bartholomeus' zoon) en haar kinderen verkopen dan voor *f* 200 het huis met aanstede en visvijver "den Ijpelaar" aan Jacomina Rijsbosch. Het complex heeft dan een oppervlakte van 8 lopenzaad en is verhuurd aan Jenneken weduwe Hendrick Beersmans.²¹

In 1715 komt de Ijpelaar voor *f* 230 in handen van de gereformeerde regentenfamilie Van Andel, die hem in 1742 voor *f* 219 verkoopt.²² Als belending

---

14. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1478, f 259, 23 februari 1606.

15. In 1568 kocht Jan Peters van Ypelaer een huis, hoeve, schuur, schop en erfenis in de Koestraat naast de Clossenborch: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1392, f 100, 3 maart 1568.

16. Achtereenvolgende eigenaars van de Wouwerstede en de wouwer waren Willem Arnts Block, de kanunnik Jan Silversmit, mr. Marten de Witte, Servaes Schilders, zijn schoonzoon Philips de Bye, diens zoon Willem de Bye, diens neef Cornelis Jan Schilders, Jan van Ypelaer, heer Henrick Benedictus en mr. Bartholomeus de Cort. Henrick Benedictus was rector van het altaar van Jan Evangelist en zal krachtens een evictieprocedure wegens achterstallige pachtbetalingen het gebruiksrecht van de onderpanden hebben gehad. (Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 45076, ff CCCXXVIII en CCCVIIv. Idem 45079, f CVI. Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Raad en Rentmeester-Generaal 212, f CCIX. Idem 215, f 69.)

17. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 36, f 128, 1 juli 1604.

18. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 31, f 184v/185, 10 augustus 1610.

19. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1537, f 462, 29 mei 1626.

20. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 277, ongef., 2 juli 1693.

21. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 72, f 53, 14 februari 1701.

22. Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 73, f 306v, 13 juni 1715. R 77, f 340,

wordt dan de "diakonij" opgegeven. Dit inmiddels afgebrande huis was na 1648 niet zonder slag of stoot als predikantenwoning in gebruik genomen.

De eerste dominee, Gijsbert Coetsius, die in 1648 te Hilvarenbeek "met zijne familie ende meublen aldaer gearriveert is, maer tot noch toe egeen wooninge en heeft connen becomen, dewijle daer egeen pastorie is ende niemant van sinne is aen den voorschreven predicant eenige wooninge te verhueren ende mits-dien genootsaect is hem bij een herbergier te onthouden ende met hem te coste te gaen, die nochtans hem beswaert vindt hem langer te logeren", vroeg in november van dat jaar aan de Staten-Generaal om de dekenij, waarin een joffer met haar familie woonde.²³ Anderhalf jaar later had hij nog geen vooruitgang geboekt, integendeel, want de laatste kapitteldeken, Christiaen Cauthals, pretendeerde behalve geestelijke ook private rechten op de dekenij, "welck hujs ende hoff den voorschreven heere deken vuyten gronde heeft opgemaect mette borchgrachten daeromme gegraven vuyt sijne eijghen patrimoniale goederen ende middelen." Het werd toen bewoond door jonker Godefroij Montens, leenheer van Gorp.²⁴

Nadien, misschien na het overlijden van Cauthals in 1657, is de dekenij toch een dienstwoning voor de predikanten van Hilvarenbeek geworden.

De Ijpelaar bleef nog geruime tijd in regentenhanden. Dorpssecretaris Johan Martini Berghman liet in 1758 een perceel akker- en weideland met de daaraan gelegen viswouwer na, ongeveer 7 lopenzaad groot, west de weg, oost een akker en land of hof geheten "t Pastereijke", noord de gemene (Wouwer)straat; de waarde werd geschat op *f* 250.²⁵ Daarna werd Antony Timmers, drossaard van Hilvarenbeek, eigenaar van de viswouwer "met den omgragt", in de Wouwerstraat 'langs de Ijpelaar' gelegen.²⁶ Het huis "den Nypelaar" was blijkens de lijst van in 1729-1766 weggeraakte huizen inmiddels verdwenen.²⁷

Of er weer een nieuwe Ijpelaar is gebouwd, is onbekend. Wel kocht op de zevende dag van de Slachtmaand van 1809 Jan Martinus Lemnius zijn mede-erfgenamen uit het perceel land, wei, hof en water, geheten "den Ijpelaar", 12 lopenzaad 29 roeden groot.²⁸

De Wouwerstraat heeft een deftig buurtje gekend met twee omwaterde, aan elkaar grenzende huizingen, die mogelijk een tussengracht gemeenschappelijk hadden. De bewoners waren schouten, jonkers en kapitteldekens.

De vraag is nu wat er is opgegraven: de fundamenten van de Wouwerstede, Binstede of Ijpelaar of die van de dekenij. En van welke generatie Ijpelaar of dekenij de fundamenten zijn. Bovendien moet het raadsel worden opgelost van de tussengracht. De kadasterkaart uit 1828 toont immers een tussengracht in

---

16 april 1742. Vgl. R 195, f 466v, 27 januari 1742.

23 .Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Staten-Generaal 3254, f 488, 14 november 1648.

24 .Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Staten-Generaal 12555-48, 3 januari 1650: "Memorie omme te comen tot voldoeninge vande placcate vanden Hooch Mogenden" (inzake de annotatie der geestelijke goederen), sub A-8.

25.Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 196, f 159, 4 januari 1758.

26.Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 81, f 334, 9 januari 1759. R 84, f 195v, 19 maart 1766. R 85, f 29, 9 mei 1767. R 182, f 40, 2 april 1767.

27.Gemeentearchief Tilburg, Oud administratief archief Hilvarenbeek 143.

28.Gemeentearchief Tilburg, Hilvarenbeek R 101, f 266v.

oost-westelijke richting, terwijl de IJpelaar en de dekenij in dezelfde richting naast elkaar zouden hebben gestaan, westelijk de dekenij en oostelijk de IJpelaar.